

ВІДГУК

офіційного опонента доктора психологічних наук, професора Приходька Ігоря Івановича на дисертацію Софієвої Ханім Раміз кизи «Психологічні критерії оцінки професійної придатності рятувальників служби порятунку особливого ризику МНС Азербайджанської Республіки», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

1. Актуальність теми виконаної роботи.

Проблема професійної придатності людини до різних видів діяльності завжди була в центрі уваги дослідників різних галузей науки. Особливого значення вона набуває, коли діяльність людини проходить не тільки у звичайних, але й в екстремальних умовах, до яких належить діяльність рятувальників служби порятунку особливого ризику (СПОР) МНС Азербайджанської Республіки. Вона часто утруднена впливом численних психологічних факторів, пов'язаних із загрозою життю та здоров'ю, напругою, обумовленою необхідністю порятунку постраждалих та агресивним впливом стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Але незважаючи на певні успіхи щодо впровадження комплексу правових, медичних та кадрових заходів із відбору кандидатів на службу в підрозділи порятунку особливого ризику МНС Азербайджанської Республіки, часто призначаються особи, які у подальшому не відповідають очікуванням та вимогам професії до рятувальника. Все це обумовило необхідність змінення формату організації та проведення професійного відбору, теоретичного та емпіричного визначення психологічних критеріїв оцінки професійної придатності рятувальників СПОР МНС Азербайджанської Республіки. Тому тема дисертації, що була обрана Х. Софієвої, є своєчасною та актуальною.

2. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами НДР галузі.

Робота виконувалася у межах вимог Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 554, Закону

Азербайджанської Республіки «Про цивільну оборону», затвердженого Указом Президента Азербайджанської Республіки від 30.12.1997 р. № 420-IQ, Закону Азербайджанської Республіки «Про приєднання до Міжнародної конвенції про порятунків», затвердженого Указом Президента Азербайджанської Республіки від 12.05.2006 № 104- IIIQ. Кваліфікаційна наукова праця виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України (науково-дослідна робота «Психологія професійного здоров'я працівників сектору безпеки та оборони України», РК 0120U000003).

3. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження Х. Софієвої є логічно узгодженими та коректно сформульованими. Визначені дисертанткою методологічні, теоретичні та методичні концепти дослідження забезпечили підґрунтя для виконання поставлених завдань і, відповідно, досягнення визначеної мети. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, списку публікацій авторки за темою дисертації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Аналіз змісту дисертаційної роботи засвідчив наступне.

У першому розділі «**Професійна придатність майбутнього рятувальника служби порятунку особливого ризику МНС Азербайджану, як мета професійного відбору**» авторкою проаналізовано стан розроблення проблеми професійної придатності фахівця у вітчизняній та зарубіжній психології, розглянуто категоріально-понятійний апарат теорій успішності та ефективності професійної діяльності людини, уточнено психологічні особливості довгострокового прогнозу професійної придатності, успішності, ефективності та надійності професійної діяльності працівників екстремальних професій.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив авторці дисертації довести, що категорія «професійна успішність» є центральним поняттям у психології особистості та психології праці, яке розглядається як особливий психічний стан, що включає сукупність особистісних якостей, які спрямовані на пізнання й

цілеспрямоване перетворення та є запорукою для самореалізації в професійній діяльності. З'ясовано, що основними умовами досягнення людиною вершини або акме в своєму професійному розвитку є активна творча діяльність, потреба в активному саморозвитку, самонавчанні і самовихованні, завдяки цьому формуються професіоналізм та майстерність професійної діяльності.

Авторкою в роботі розмежовано категорії «успішність» й «ефективність» діяльності та доведено, що успішність діяльності – це характеристика, яка включає оцінку результату, досягнутого під час цієї діяльності та оцінку задоволеності фахівця своєю професійною працею. А ефективність діяльності – це відповідність отриманого результату до максимально бажаного або до поставлених цілей і завдань; її найчастіше визначають як кількість витрат, необхідних для отримання певного результату.

Ідеальну модель професійно важливих та особистісних якостей працівника СПОР МНС Азербайджану, на думку дисертантки, можна представити, як взаємозв'язок між такими сферами особистості, як мотиваційною, пізнавальною, комунікативною, емоційно-вольовою, та блоками професійно-ділових якостей та фізичного стану.

У результаті теоретичного дослідження Х. Софієва визначила, що професійна придатність майбутнього рятувальника СПОР МНС Азербайджану – це наявність природних задатків та здібностей, які необхідні для успішного формування динамічного поєднання різних властивостей особистості, що забезпечують високий рівень ефективності навчання у закладі вищої освіти з особливими умовами навчання та подальшої професійної діяльності. Професійна придатність має структуру, що включає психологічний, біологічний та фізіологічний компоненти. У психологічному компоненті професійної придатності провідна роль належить професійній мотивації та професійним здібностям майбутніх рятувальників СПОР МНС Азербайджану. Від цих складових залежить якість навчання та подальша професійна діяльність, відповідність чи невідповідність майбутнього рятувальника вимогам професії. Доцільно виділяти два типи професійної придатності: абсолютну (до

спеціальностей такого типу, де потрібні спеціальні здібності) і відносно (до спеціальностей, оволодіння якими доступно практично для будь-якої здорової людини).

У другому розділі «**Дизайн дослідження**» авторкою розглянуто основи прогностики та особливості побудови психологічного прогнозу професійної придатності рятувальників СПОР МНС Азербайджану, охарактеризовано основні групи досліджуваних та обґрунтовано комплекс методів для проведення дослідження.

Авторкою розкрито основні принципи, види, параметри, етапи розробки прогнозів та критеріїв оцінювання рівня професійної придатності фахівця. При проведенні дослідження дисертантка використовувала комплекс взаємопов'язаних методів філософського, загальнонаукового теоретичного та емпіричного характеру, а також методи статистичної обробки отриманих даних. Для визначення індивідуально-психологічних особливостей рятувальників використано психодіагностичний метод, який включав використання таких методик: «16-факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттела; «Характерологічний опитувальник» К. Леонгарда (в адаптації Г. Шмішека), «Діагностика мотиваційної структури особистості» В. Мільмана, «Інтелектуальна лабільність» А. Лурії та дві анкети, що були розроблені авторкою. В емпіричному дослідженні прийняли участь 145 осіб (46 рятувальників, 13 рятувальників-десантників, 22 рятувальника-водолаза, 12 рятувальників-кінологів, 36 рятувальників-охоронців, 11 рятувальників-піротехніків та 5 рятувальників-хіміків) та 20 експертів (керівники підрозділів, військових частин та управління оперативного реагування СПОР МНС Азербайджану, а також рятувальники з великим стажем роботи, які брали активну участь у найбільш резонансних надзвичайних ситуаціях за остання п'ять років).

У третьому розділі «**Психологічні особливості професійної діяльності працівників служби порятунку особливого ризику МНС Азербайджанської Республіки**» авторкою дисертації проведено професіографічний аналіз фахівців СПОР МНС Азербайджанської Республіки: «рятувальника», «рятувальника-

охоронця», «рятувальника-кінолога», «рятувальника-водолаза», «рятувальника-десантника», «рятувальника-сапера», «рятувальника-хіміка». Це дало змогу визначити зміст діяльності та основні завдання, які покладені на цих фахівців, специфічні стрес-фактори, які впливають під час виконання службових обов'язків, вимоги професії до особистісних особливостей, вимоги до знань та умінь, а також можливі захворювання, які можуть виникати під час професійної діяльності.

Здійснений професіографічний аналіз фахівців СПОР МНС Азербайджанської Республіки дозволив сформулювати загальні основні вимоги, які пред'являє професія рятувальника до особистості з урахуванням умов виконання професійних завдань, а також чинники (загальних і часткових, зовнішніх і внутрішніх, об'єктивних і суб'єктивних), які впливають на особистість фахівців підрозділів служби порятунку особливого ризику.

Авторкою було сформульовано загальні особливості професійних завдань фахівця підрозділу СПОР та відповідні вимоги до професійно важливих якостей особистості, до яких віднесено: професійну діяльність під час добового щоденного чергування (режим очікування); проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних дій в умовах надзвичайної ситуації.

У четвертому розділі **«Визначення основних компонентів прогностичної моделі професійної придатності рятувальників служби порятунку особливого ризику МНС Азербайджанської Республіки»** авторкою розроблено психологічний профіль особистості рятувальника СПОР МНС Азербайджану, визначено типи акцентуацій характеру рятувальників, розкрито особливості мотивації та когнітивної сфери досліджуваних, встановлено кореляційні зв'язки сукупності показників психодіагностичних методик, за допомогою яких проводилось емпіричне дослідження.

У результаті Х. Софієвою було доведено, що основними компонентами прогностичної моделі професійної придатності рятувальника СПОР МНС Азербайджанської Республіки є: усереднений «психологічний портрет» сучасного працівника підрозділу СПОР МНС Азербайджанської Республіки; тип акцентуації

характеру особистості рятувальника; особистісно-мотиваційний профіль рятувальника та його інтелектуальна лабільність.

Кореляційний аналіз дозволив авторці виявити певні взаємозв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками в успішних та неуспішних рятувальників. Запропоновано професійну придатність кандидата на службу до підрозділу СПОР МНС Азербайджанської Республіки визначати за такими показниками: вибірковість у спілкуванні, інтроверсія, гуманність, емпатія, цілеспрямованість, самовпевненість, загострене почуття обов'язку, старанність, суспільні мотиви, гнучкість і оперативність мислення, раціональне мислення, схильність до розумного і виправданого професійного ризику, емоційна стабільність та рухливість.

У цілому проведений аналіз змісту дисертації Х. Софієвої дозволяє стверджувати, що дослідниця ґрунтовно орієнтується у проблематиці професійної придатності фахівців екстремальних видів діяльності, ознайомена з результатами відповідних наукових досліджень українських і зарубіжних авторів, має власну наукову позицію щодо вирішення наукового завдання: розроблення основ прогнозування професійної придатності рятувальників СОПР МНС Азербайджанської Республіки.

4. Достовірність і новизна висновків, сформульованих у дисертації, повнота їх викладу в опублікованих працях.

Ознайомлення з дисертацією та публікаціями Х. Софієвої засвідчує, що дослідниця із належною глибиною і повнотою з'ясувала та обґрунтувала наукову новизну та практичне значення отриманих результатів. На погляд опонента **особливе наукове значення** мають висновки щодо:

– розроблення прогностичної моделі професійної придатності успішного (ефективного) рятувальника служби порятунку особливого ризику МНС Азербайджанської Республіки, яка включає усереднений «психологічний портрет» сучасного працівника підрозділу СПОР МНС Азербайджанської Республіки; тип акцентуації характеру особистості рятувальника; особистісно-мотиваційний профіль рятувальника та його інтелектуальну лабільність;

– результатів професіографії фахівців СПОР МНС Азербайджанської Республіки, які містять зміст діяльності та основні завдання, які покладені на цих фахівців, специфічні стрес-фактори, які впливають під час виконання службових обов'язків, вимоги професії до особистісних особливостей, вимоги до знань та умінь, а також можливі захворювання, які можуть виникати під час професійної діяльності;

– обґрунтування необхідного психодіагностичного інструментарію для проведення професійного психологічного відбору кандидатів на службу в підрозділи СПОР МНС Азербайджанської Республіки;

– взаємозв'язків між індивідуально-психологічними характеристиками в успішних та неуспішних рятувальників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені методичні рекомендації та практичні технології дадуть змогу удосконалити професійний психологічний відбір кандидатів на службу та підбір при кадровому переміщенні рятувальників, підвищити ефективність і надійність довгострокового прогнозу професійної придатності та подальшої успішності (ефективності) професійної діяльності працівників СПОР МНС Азербайджанської Республіки. Застосування запропонованого алгоритму здійснення довгострокового психологічного прогнозу професійної придатності рятувальників СПОР МНС Азербайджану під час проведення професійного психологічного відбору сприятиме визначенню прогностичного висновку про придатність-непридатність кандидата на службу та перспектив його подальшої професійної діяльності.

Дисертація Х. Софієвої побудована на достатній джерельній базі (167 найменувань), її основний зміст викладено на 214 сторінках машинопису. Основні результати дослідження опубліковано в 11 наукових працях, із них розділ у колективній монографії; 1 стаття - у науковому фаховому виданні із психологічних наук України; 1 стаття - у науковому фаховому виданні із психологічних наук Азербайджанської Республіки; 3 статті – в іноземних наукових виданнях Турецької Республіки, Чеської Республіки та Республіки

Польща, 5 тез конференцій. Наукові публікації за темою дослідження із належною повнотою відображають зміст дисертації.

5. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

У цілому, позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих результатів дослідження Х. Софієвої, слід відмітити ряд дискусійних положень щодо змісту роботи, а також висловити окремі зауваження та побажання.

1. У першому розділі дисертації авторкою проаналізовано стан розроблення проблеми професійної придатності фахівця екстремальної діяльності у вітчизняній та зарубіжній психології, однак дисертантка не розглянула питання можливості впровадження сучасних інноваційних технологій у професійний відбір: автоматизованого оброблення психодіагностичних даних та формулювання висновків та рекомендацій при проведенні професійного психологічного відбору кандидатів на службу. Це дало б змогу значно зменшити час на оброблення великого масиву результатів тестування, зменшити вплив «людського фактору» та можливих помилок під час обрахунку результатів тестування, у цілому покращити точність прогнозу професійної придатності кандидатів на службу.

2. У першому розділі дисертації достатньо ґрунтовно було розглянуто питання успішності та ефективності професійної діяльності фахівців екстремального профілю, однак питання надійності професійної діяльності не було розглянуто.

3. Як відомо, одним із психологічних чинників успішності професійної діяльності фахівців екстремального профілю є мотивація. Абсолютна більшість сучасних зарубіжних досліджень мотивації людини до професійної діяльності, зокрема в екстремальних умовах, сконцентована у парадигмі теорії самовизначення, яку запропонували Е. Десі та Р. Руан, після чого вона була прийнята в якості надійної емпіричної теорії. Нажаль, у своєму дослідженні дисертантка не розглянула цю теорію та роботи цих авторів.

4. Розроблені професіограми фахівців служби порятунку особливого ризику МНС Азербайджанської Республіки було б доцільно представити в узагальненій стислій табличній формі. Це дало можливість чітко визначити в психограмі

кожного фахівця перелік психодіагностичних методик, за допомогою яких можна було б визначати професійно важливі якості та індивідуально-психологічні характеристики, необхідні та достатні для ефективної професійної діяльності, а в подальшому визначити та додати критерії їх оцінки (норми). Також в професіограмі доцільно було б визначити шляхи досягнення вершин у професійній діяльності – акмеологічні інваріанти, які дисертантка розглядала в першому розділі дисертації. Це дозволило сформулювати напрями подальшого професійного розвитку та самореалізації фахівця, в майбутньому досягнення їм професіоналізму та майстерності в діяльності.

5. Прогностичну модель професійної придатності успішного (ефективного) рятувальника служби порятунку особливого ризику МНС Азербайджанської Республіки було б доцільно сформулювати у вигляді рівняння регресії, в якому визначити внесок (ваговий коефіцієнт) індивідуально-психологічних особливостей особистості рятувальника в успішність (ефективність) їх професійної діяльності.

Зазначені зауваження носять дискусійний характер та не є надто суттєвими, тому аж ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

6. Висновок.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що дисертація «Психологічні критерії оцінки професійної придатності рятувальників служби порятунку особливого ризику МНС Азербайджанської Республіки», що подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», є актуальним, завершеним і самостійним дослідженням, що відповідає вимогам Міністерства освіти та науки України, що висуваються до дисертацій такого рівня (пп. 10-12 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. №167 та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р.), а її авторка Софієва Ханім Раміз кизи

заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю «Психологія».

Офіційний опонент:

**Начальник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії
України**

доктор психологічних наук, професор

Ігор ПРИХОДЬКО

Згоден.

**Перший заступник начальника Національної академії Національної гвардії
України з навчально-методичної та наукової роботи**

доктор технічних наук, професор

Олександр МОРОЗОВ